

Слободан С. Јаковљевић

Чачак - Србија

Храм Вазнесења Господњег у Чачку

slobodan.jakovljevic244@gmail.com

ЧИН СВЕТЕ ТАЈНЕ БРАКА У ТРЕБНИЦИМА РАЧАНА И ЊИХОВИХ СЛЕДБЕНИКА

Апстракт: Намера рада је да се упоређивањем чина Свете тајне брака у требницима рачанске преписивачке школе и даскала Максима, којег можемо рачунати у следбенике Рачана, допринесе проучавању историје поменутог чина у традицији Српске Православне Цркве. Овај корпус садржи укупно пет богослужбених књига овог типа преписаних у периоду од 1649. до 1720. године. Осим тога, биће указано и на праксу српских и (мало)руских штампаних или рукописних требника истог или ранијег периода у потрази за потенцијалним предлозима. Посебна пажња биће усмерена ка томе да ли требници овог скрипторијума претпостављају Свету тајну причешића у чину брака као главну одлику старије праксе, као и када преовладава утицај руских и малоруских предложака.

Кључне речи: Требник, молитвослов, евхологион, брак, венчање, обручење, Рачани, даскал Максим, Причешиће

Увод

Молитвослов, евхологион или (по)требник је, по свему судећи, једина преостала књига парохијског типика.¹ Свете тајне и последовања изложене у евхологиону прате целокупан човеков живот благосиљајући и освећујући га. Један од важних делова требника јесте и чин Свете тајне брака. Намера овог рада не подразумева излагање учења Православне Цркве о Светој тајни брака, већ постављање акцента на развој овог чина у источној традицији у конкретном временском оквиру. Такође, биће речи и о увиду у одређену скупину молитвослова који припадају окружењу рачанског скрипторијума. Рачанска преписивачка школа представља највећи центар преписивања књига пре Велике сеобе (1690) и првих деценија након тог судбоносног догађаја. Може се рећи да је то највећи скрипторијум у српском средњем веку после ресавског. Рачански преписивачи несумњиво су утицали на продужетак српскословенске епохе. Неки аутори општи карактер рада Рачана доводе у везу са близином патријарха Арсенија Чарнојевића (1633-1706). Једно од послушања које је, како се претпоставља, патријарх Арсеније задао Рачанима, било је преписивање царских привилегија, бар оних примерака намењених архијерејима. Такође је извесно да су исте те привилегије тумачили пастви у Коморану, Ђуру, Сентандреји и Фудвару. У периоду када је то било истински најпотребније они су заменили штампарије, чије су оснивање од царских власти упорно и узалудно тражили сви српски првојерарси преко Саве и Дунава. Важно је нагласити да се у периоду делатности Рачана

¹ За више о парохијском типичу и његовим последовањима видети у: Фундулис 2004, 103-113; Милошевић 2021, 149-297.

врши спонтана русификација култа. Стога је ова преписивачка школа веома важна за изучавање историје српског богослужења, јер стоји на граници између богослужбене традиције која се може везати за период владавине Немањића, Лазаревића, Бранковића и нових богослужбених токова.² Користећи компаративни метод приказаћемо еволуцију и промене које ти токови доносе. У обзир узимамо и штампане и рукописне примерке из периода пре Рачана, али и њима савремене. Нарочито нас занима шта се дешава са Светом тајном брака и чином Причешћа пређеосвећеним даровима у овом чину, који управо у XVII веку ишчезава из словенских и грчких требника.

Од првих времена хришћани су се венчавали у институцијама тадашње римске империје, у сагласности са законима Рима, а од свог епископа су тражили благослов за ступање у брачну заједницу. Свети Игнатије Антиохијски (50–113) у посланици Поликарпу Смирнском (80–167) говорећи о тајни брака сведочи да је брак склапан у цркви благословом епископа на литургијском сабрању.³ Он истиче да „они који се жене и удају треба уз сагласност епископа да ступају у сједињење да и брак буде по Господу, а не по похоти“.⁴ Н. Милошевић, анализирајући овакво виђење Свете тајне брака, закључује да Игнатијева заповест о брачном сједињењу које треба да буде са знањем епископа и заповест да се ништа не чини без знања епископа и презвитера, и то на евхаристијском сабрању, јасно указује на условљеност црквеног брака који је *по Богу* од сабрања, односно Евхаристије. Дакле, за Светог Игнатија не постоји нешто што бисмо ми данас назвали свештенорадњом чина брака а да би могло бити обављено ван Евхаристије.⁵ Климент Александријски (150–215) наглашава да се брак благосиља полагањем руку свештеника на главе младенаца, док Свети Василије Велики (329–379) и Јован Златоуст (349–407) говоре о молитви и благослову којима свештеник призива јединство над супружницима.⁶ Ово нас наводи на закључак да су младенци, вероватно након обреда обављеног у институцијама Империје, на првом наредном литургијском сабрању заједно долазили и причешћивали се благословом епископа, његовом објавом и читањем молитве.⁷

Помињања Свете тајне брака код Кападокијаца, која се врши само молитвом и благословом епископа, потврђује чињеница да у IV веку ниједан од зборника тога доба, попут Евхологиона Серапиона Тмуитског или Барселонског папируса, не садржи молитве брака. Међутим, назнаке формирања одређене аколутије назиремо почетком V века на Истоку, где у Паладијевом Лавсавику постоји нарочити чин брака који се састоји из венчања, брачног веселја и „браку подобних“ обреда. У VI веку у Константинопољу већ су постојале неке молитве чина брака, док у IX веку Теодор Студит пише о чину венчања, при чему наводи „свештену молитву венчања“.⁸ Из овог времена, с краја VIII века, датира итали-грчки Евхологион Barberini gr. 336, у коме се среће чин црквеног благослова брака, који се састоји из обреда обручења и венчања.⁹ Обред венчања и Причешће које му следи у Барберинском кодексу упућује на литургијску праксу која сеже у прве векове и која потврђује да је брак попут осталих светих тајни нераскидиво повезан са Причешћем. У овој аколутији која *садржи форму самосталне јерологије са јасно одређеном наменом*

² Видети раније радове: Јаковљевић 2013, 417–431; Јаковљевић 2017, 140–150; Јаковљевић 2019а, 22–34.

³ Mateljan 2007, 39.

⁴ Игнатије Антиохијски 2005, 240.

⁵ Милошевић 2011, 27–3.

⁶ Милошевић 2021, 105–106.

⁷ Желтов 2007а, 203.

⁸ О развоју чина брака у раној цркви и Византији до XI века видети у: Желтов 2003, 661–668.

⁹ О чину изложеном у Барберини кодексу видети у: L'Euchologio Barberini 1995; Parenti, 1997, 255–274.

сређемо одлике чина сачуване до данашњих дана: полагање венаца на главу младеца, спајање руку и заједничку чашу. Такође, заједничка чаша коју се спомиње у аколутји без сумње је чаша из које се причешћују младенци Пређеосвећеним даровима, а не некаква симболичка чаша. И није реч о Причешћу у наставку непосредно завршене Литургије, већ се извесно ради о Причешћу сачуваном за ту прилику од Литургије савршене тога или неког другог дана.¹⁰ Дакле, на основу Барберинског кодекса можемо закључити да се брак у VIII и IX веку савршава изван евхаристијског сабрања посебним чином и садржи Причешће младеца раније освећеним Даровима. Усложњавање чина кроз увођење допунских молитава обручења и венчања, развитак кратких молитвених формула (на пример приликом стављања венаца на главу онима који ступају у брак), увођење новозаветних перикопа и њихових читања, као и допунских елемената последовања (попут јектенија), дешава се у периоду XI–XV века.¹¹

J. Мајендорф је сматрао да посебног чина венчања све до IX века није ни било. Он је по њему био инкорпориран у сам чин Литургије. Следећи логику да су укази царева по којима је црквено венчање било обавезно створили ситуацију да огроман број младеца није био спреман за примање светих тајни и да је управо та проблематика условила померање чина брака из Евхаристије.¹² Он у тим ставовима није био усамљен.¹³ Међутим, постоји врло мало извора која повезују венчање са пуном Литургијом и који су притом разнородни, што указује да су пре показатељ експериментисања него чврсте традиције. Тешко је извући закључке да је постојао посебно инкорпориран и формиран обред који је био уклопљен у Литургију.¹⁴ Међутим, то што нема таквих извора не мора значити да није постојала пракса литургијског венчања. Такође, чињеница је да ми данас ипак немамо довољно непосредних литургијских извора који би могли са пуном извесношћу да нам посведоче каква је била литургијска пракса венчања у времену које претходи почецима сједињавања чина брака и причешћивања Пређеосвећеним даровима. Из посредних извора јасно је да је веза брака и Причешћа постојала.¹⁵

Уопште о рачанским требницима

Чин брака у целости или делимично сачуван је у пет требника Рачана и њихових следбеника, те стога у наставку дајемо неке основне напомене о скрипторима и садржини рукописа уз кратке напомене о њима.

Скриптори наших рукописа су Киријак Рачанин, Гаврил Стефановић Венцловић и даскал Максим. Киријак је један од најстаријих Рачана и по свему судећи зачетник преписивачке школе у Манастиру Рачи. Посредни извори указују на могућност да је управо он преласком из Овчарско-кабларске клисуре у Рачу започео процес који је данас познат као феномен „Рачанске преписивачке школе“.¹⁶ Што се тиче даскала Максима, М. Харисијадис га није сматрала припадником Рачана или рачанског круга, већ је само

¹⁰ Милошевић 2021, 111-113. За више о савршавању аколутје брака под видом Литургије Пређеосвећених Дарова и о Причешћу младеца Пређеосвећеним даровима видети у: Исти, 114-118; Фундулис 2021, 495-526. О односу Свете тајне брака и Литургије у византијској традицији и поретку чина брака у грчким требницима X–XVII века види у: Skaltses 2010, 225-265.

¹¹ Желтов 2010, 1, 29-30.

¹² Желтов 2009, 2-5.

¹³ Фундулис 2005, 202, 270-272.

¹⁴ Милошевић 2021, 87, 89, 98; Желтов 2007б, 5.

¹⁵ Вукашиновић 2012а, 72.

¹⁶ О Киријаку и зачетку преписивачке школе у манастиру Рача видети у: Јаковљевић 2019б, 41-50.

констатовала да се *угледао* на њих.¹⁷ Неки аутори, пак, не сумњају да је Максим Рачанин.¹⁸ Истина је да се он по многим елементима наставља или угледа на тековине рачанског круга, па у том контексту можемо истаћи да даскал Маским по језику, дуктусу, сликаној опреми и структури неких рукописа заиста следује Рачанима. Тако, рецимо, његов архијерејски чиновник ПБ 21 по илуминацијама, као и по структури, доследно копира неколико рукописа Христофора Рачанина¹⁹, док је у Христофоровом архијерејском чиновнику НБС 640 Максим 1705. године дописао један део (л. 139а-170б).²⁰ Из тог разлога смо га убројали у скупину следбеника круга Рачана, јер је индиректна повезаност са њима више него очигледна.²¹

Од свих Рачана највише је писано о Гаврилу Стефановићу Венцловићу.²² Разлог лежи у чињеници да нам је од Венцловића остало 20.000 рукописних страна. Теолози су га врло мало проучавали, иако његов опус, без сумње, завређује посебну пажњу. Пратећи траг рукописа могло би се рећи да он, на разне начине, ствара од 1698. па све до 1747. године. Претпоставља се да је рођен 1680. негде у Срему, на шта упућује његов језик. Како сам бележи, отац му се звао Стефан, те отуда презиме Стефановић које је превео са грчког и сам се назвао Венцловић.²³

Извесно време боравио је у Сентандреји, у Школи Светог Луке, као ученик Кипријана Рачанина који је на њега у сваком смислу пресудно утицао: он се, као и његов учитељ, на више места назива *писцем*.²⁴ Неоспорна је чињеница да је Венцловић веома значајна личност XVIII века, а уз то најзначајнији и најпознатији Рачанин. Истовремено, он је и последњи изданак српске средњовековне књижевности и весник новог таласа барокног стварања у XVIII веку.

У наставку дајемо основне напомене о рукописима којима се бавимо.

Зборник (Требник), УБ 49. Скриптор је Киријак Рачанин, а рукопис је датиран у 1649. годину. Исписан је на папиру, на 391 листу, димензија 145 x 105 мм. Рукопис је српске редакције, преписан полууставом. Постоје два записа на л. 376б и 377а. Чин брака исписан је на листовима 378б-388б. Такође, чин није комплетан. Рукопис се завршава чином венчања другобрачних.²⁵

Требник, МС РРІ 23. Овај рукопис преписао је даскал Максим, а преписан је у последњој деценији XVII века. Требник је урађен на папиру, обима 107 листова, димензија 139-142 x 97-100 мм. Недостају листови 1 и 8. Рукопис је исписан српскословенским језиком и полууставним писмом. Чин брака исписан је на листовима 11а-19б.

Требник, НБС 51. Скриптор рукописа је даскал Максим, а преписан је у последњој деценији XVII века (можда 1695. године). Рукопис је урађен на папиру, на 138 листова димензија 145 x 100 мм. Писан је ситним полууставом. Чин брака исписан је на листовима 8а-25а.²⁶

Требник, ПБ 18. Скриптор је даскал Максим, док је време преписивања сам почетак XVIII века. Језик рукописа је српскословенски, писмо полуустав. Преписан је на

¹⁷ Харисијадис 1970, 74.

¹⁸ Чурчић 1988, 69; Давидов 2011, 117.

¹⁹ Јаковљевић 2019в, 144-253.

²⁰ Штавланин-Ђорђевић, Гроздановић-Пајић, Цернић 1991, 324-327.

²¹ Видети: Јаковљевић 2019в, 86-87.

²² Павић 1972; Павић 1985; Павић 1996; Јовановић 2004, 37-49; Давидов 1996, 25-37; Давидов 1997, 20-32.

²³ Павић 1972, 7-8.

²⁴ Исто, 12-13.

²⁵ Шкорић 1997, 17.

²⁶ Штавланин-Ђорђевић, Гроздановић-Пајић, Цернић 1991, 112-114.

папиру, на III+151 листу димензија 158 x 103 мм. Чин брака исписан је на листовима 256-41a.²⁷

Требник, АСАНУ 69 (143). Преписан око 1720. године. Неки аутори су га приписивали Кипријану Рачанину, али је прилично извесније да је преписивач Гаврил Стефановић Венцловић. Рукопис је исписан на папиру, на VI + 554 листа димензија 143 x 95 мм. Чин брака исписан је на листовима 301-325.²⁸

Поредак чина брака у рачанским рукописима-компаративна анализа

Оно што је веома важно истаћи јесте чињеница да од пет требника који су предмет нашег бављења чином Свете тајне брака два имају готово идентичан поредак. У питању су требници МС РР I 23 и НБС 51 преписани руком даскала Максима. Остатак корпуса је толико разнолик да осим најстаријих и најопштијих делова аколутије немају готово ништа заједничко. Требник који је преписао Гаврил Стефановић Венцловић биће посебно посматран ван упоредне анализе преостала четири рукописа јер у поретку садржи заиста јединствене напомене.

Сви рукописи опис чина венчања започињу аколутијом обручења пратећи у том смислу најстарији познати поредак у кодексу Барберини. Обред обручења, по свему судећи, своје корене може пронаћи у обичају наслеђеном од Јудеја и Римљана. Главни моменти овог догађаја код Римљана били су целив момка и девојке и брачни прстен које је стављан на четврти прстен леве руке веренице.²⁹ У традицији Православне Цркве венчање није морало да се врши непосредно након обручења него после извесног времена (краћег или дужег). Значи, обручење и венчање нису се морали обавити истог дана.³⁰ Према древној пракси цркве, обред обручења, односно прстеновања, савршаван је одвојено од Свете тајне брака. Разлог одвајања ова два чина био је практичне природе, а циљ је био да се избегну имовинске и моралне последице евентуалног раскида зарука.³¹

Након уводних напомена да брачници стану испред двери, свештеник узима златни и сребрни прстен и полаже на Часну трпезу. Следи возглас *Благословен Бог наш, Трисвето* и по возгласу *Мирна јектенија* која садржи прозбе у вези са Светом тајном причешћа: *Да им подари да се причесте без невоље и да сачувају живот неоскврњен и чист, Господу се помолимо [...]* *За дар Пређеосвећених часних Тела и Крви Господа Нашега Исуса Христа, Господу се помолимо [...]* Након молитве *Боже вечни* које си *растављене довео у јединство*, која претходи возгласу *Јер си милостив и човекољубив Бог*, следи обручења кроз чин међусобног мењања прстења између брачника, а затим *Мир свима* и молитва *Господе Боже наш који си од незнабожаца обручио себи Цркву*. Аколутија венчања започиње тиме што свештеник поставља венце на Часну трпезу и говори возглас *Благословено Царство*.³² У овако изложеном чину не видимо одвајање између обручења и венчања. Требник даскала Максима, који се чува у Рукописној збирци библиотеке Матице Српске, садржи идентичан поредак обручења.³³ Са друге стране, требник даскала Максима из збирке Патријаршијске библиотеке садржи нешто другачији

²⁷ Ранковић, Вукашиновић, Станковић 2012, 34.

²⁸ Бошков 1988, 380.

²⁹ Милошевић 2021, 146, ф. 100.

³⁰ Ранковић 2012, 187.

³¹ Савршавање обручења у пронаосу, а венчања у средишњем делу храма, сведочи о њиховој некадашњој раздвојености (Фундулис 2021, 496).

³² НБС 51, л. 86-96.

³³ БМС РР I 23, л. 11а-126.

почетак. Наиме, изложени поредак најпре предвиђа да свештеник на царске двери постави тетрапод на који ставља Свето Јеванђеље и тек након тога следи возглас *Благословен Бог наш*, па молитва *Господе Боже наш који си од незнабожаца обручио себи Цркву*. Презвитер потом узима прстење и знаменује брачнике крстообразно, а затим ставља прстен младожењи на десну руку, па млади уз речи *Обручава се раб Божији (име) са рабом Божијом (име) у име Оца и Сина и Светога Духа сада и у век и у векове векова, амин*. И обрнуто. Овде бисмо напоменули да најстарији извори помињу само један прстен. У том контексту и Свети Климент Александријски крајем II века пише о једном прстену који женик даје млади и који је символ печата завета који даје обручници. Међутим, већ у наредним вековима имамо спомен два прстена: златног и гвозденог, потом златног и сребрног, како срећемо и у нашим рукописима. Када је дошло до употребе два прстена увео се и обичај мењања прстена једном, или према Светом Симеону Солунском, три пута.³⁴ Након прстеновања аколутија из требника даскала Максима предвиђа молитву *Господе Боже наш ти си био сапутник слуги патријарха Авраама у Месопотамији*. Након завршетка молитве чин Свете тајне брака, занимљиво, почиње речима *Благословен Бог наш, Трисвето* и по *Оче наш Мирна јектенија*.³⁵ Најстарији рачански требник Киријака Рачанина не садржи обред обручења него само аколутију брака. Дакле, анализирајући поредак обручења можемо закључити да ако говоримо о XVII и првој четвртини XVIII века наши евхологиони још увек садрже чин који у већој мери следује старијем поретку. Поменуте две молитве обручења су, уствари, најстарије молитве које можемо срести у аколутији обручења још од кодекса Барберини.³⁶ Оно што је још уочљиво јесте чињеница да у анализираним рукописима предвиђени простор обручења јесте олтар. Само питање локације обручења у неким старијим евхологионима варијало је од приправе преко доле до олтара. То је зависило од тога да ли је брак савршаван у наставку обручења. Ако се дешавало да аколутија брака буде извршена у наставку све би било обављено на средини храма. У другим приликама брак и обручење су се савршавали испред олтара.³⁷ Такође, забележена је и пракса да је обручење вршено у прирати, а аколутија брака пред Часним дверима.³⁸ Симеон Солунски записује да обручење треба вршити у прирати јер је оно предворје аколутије брака.³⁹ Значајно је подвући да у два поретка имамо прозбе које брачнике припремају за Свету тајну причешћа.

Доксолошки возглас *Благословено Царство*, којим започиње чин венчања, у последовању се јавља први пут у XIII веку у кодексима Синај 1036 и Патмос 104. Иначе, возглас је особеност азматског типика за разлику од монашког у коме сва последовања почињу са *Благословен Бог наш*. Извесно је да је овај возглас последица евхаристизације чина брака и утицаја Златоустове и Литургије Пређеосвећених Дарова.⁴⁰ У том смислу имамо један рукопис даскала Максима који чин брака започиње возгласом *Благословен Бог наш*.⁴¹

Требник Гаврила Стефановића Венцловића је по свему различит од остатка корпуса. Веома је детаљан: у обреду обручења описује се како младенци улазе у цркву,

³⁴ Патријарх Павле 2011, 132.

³⁵ ПБ 18, л. 236-25а

³⁶ Милошевић 2021, 109-110.

³⁷ Исто, 144, ф. 98.

³⁸ Фундулис 2021, 525.

³⁹ Патријарх Павле 2011, 130.

⁴⁰ Милошевић 2021, ф. 69.

⁴¹ ПБ 18, л. 26а.

где стоје, шта свештеник облачи, где ставља прстење, да пали свеће и поставља младенце испред двери. Следе питања упућена брачницима о слободној и неизнуђеној вољи за ступање у брак, али и о томе да се нису обећали неком другом. У поретку је предвиђено да свештенослужитељ то чини са више питања и потпитања него што предвиђа савремени чин. Постоји, примера ради, питање да ли брачници из досаде ступају у брак. На крају испитивања, уколико се неко негативно изјасни на било који начин, прекида се даљи чин и венчање одлаже. Уколико је свештенослужитељ задовољан одговорима, венчање се врши у наставку.⁴² Увођење испитивања о вољи младенаца јасно је повезано са интерполацијом Петра Могила и његовог Требника из 1646. године. Ова напомена је прихваћена под утицајем схоластичког богословља чијој је оријентацији припадао и сам Могила.⁴³ Даље се у истом рукопису чин обручења наставља идентично савременом чину.

Што се тиче последовања брака које се врши након обручења и почетног возгласа, рукопис даскала Максима из збирке Народне библиотеке Србије предвиђа *Миру јектенију*, а након тога молитву *Боже Свети који си створио човека и од ребра његовога саздао жену*. Ова молитва једна је од најстаријих савршительних молитава брака и почевши од кодекса Барберини не постоји евхологион без ње.⁴⁴ Након тога презвитер чита стихове 20. псалма: *Господе, силом твојом обрадоваће се Цар, положио си им на главе венце од драгог камена, живот су затражили од Тебе, и дао си им дужину дана у векове векова* (ПС.20,1,4-5). Затим следи молитва *Господе Боже наши, Који си славом и чашићу венчао свете мученике*, а потом Апостол из Прве посланице Коринћанима (7,7-17) са прокименом (глас 4) *Положио си им на главу венце од драгог камена*. Занимљиво је напоменути да поред Посланице Коринћанима у нашим рукописима постоје и перикопе из Посланице Ефесцима (5, 20-33; 6,1-4).⁴⁵ Поред тога ваља напоменути да постоје поједини старији рукописи који користе перикопе из Посланице Јеврејима (12,28-13,8), али и Филиплјанима (4,4-7).⁴⁶ Перикопе из посланица Коринћанима, Јеврејима и Филиплјанима својствена су латинској традицији и ретко се срећу у грчким рукописима.⁴⁷ Оно што је веома занимљиво у поретку јесте и то што се уопште не спомиње стављање венаца на главе младенаца иако је тог поретка по логици ствари морало бити, будући да се пре возгласа *Благословено Царство* помиње полагање венаца на Часну трпезу, као и молитва скидања венаца.

Након Јеванђеља чита се Сугуба јектенија, па молитва *Благословен си, Господе Боже наши*. Свештеник узглашава *Мир свима* и изговара возглас *Љубимо једни друге да бисмо једнодушно исповедали*. Након тога следи целив мира уз речи *Христос међу нама, јесте и биће*: најпре свештеник са младенцима, а потом младенци међу собом.⁴⁸ Поредак у наставку предвиђа главопреклону молитву *Господе Боже наши, који су у твојој домостроју*. На крају свештеник изговара возглас *Удостој нас*, те следи *Оче наши*, а након тога *Пазимо! Светиње Светима!*, док певница одговара *Један је Свет*. После свега презвитер причешћује младенце, а по Причешћу се говори молитва Опште чаше *Господе Боже наши, који си све створио силом*. Ова молитва која се чита након Причешћа јасно

⁴² АСАНУ 69 (143), л. 301-306.

⁴³ Желтов 2003, 665.

⁴⁴ Милошевић 2021, 129, ф. 71.

⁴⁵ ПБ 18, 306-316; АСАНУ 69 (143), л. 315-317. Владика Атанасије Јевтић је у свом издању Великог Молитвослова унео стихове Еф. 6,1-4 сматрајући тако текст потпунијим, а проналазећи узор у Синајском Евхологиону из XII, као и неким рукописима Лавре Светог Атанасија из XV и XVI века (Велики Молитвослов 2011, ф. 14).

⁴⁶ Желтов 2004, 666.

⁴⁷ Исто.

⁴⁸ Ранковић 2012, 188.

указује да заједничка чаша не може бити замена за Причешће како се данас чини да јесте. Према ставу Ј. Фундулиса Причешће је много пута када је служена Пређеосвећена Литургија давано младенцима у виду освећеног Хлеба, односно Часног Тела, а заједничка чаша одмах након тога. Стога се може закључити да је чаша остала као успомена на Причешће. Такође, поједини грчки рукописи нам сведоче о давању хлеба поред чаше упућујући несумњиво на опонашање Свете тајне причешћа. У неким рукописима то имитирање је израженије. Наиме, предвиђено је да се хлеб ломи на три дела, ставља у чашу, а онда свештеник младенцима даје тако натопљен хлеб кашичицом.⁴⁹ Ваља истаћи да је молитва Опште чаше у почетку била повезана, пре свега, са пијењем прве чаше на домаћем брачном пиру, док је тек касније повезана са аколутијом брака.⁵⁰ Општа чаша се понегде чак и разбијала после пијења.⁵¹ У контексту неспремности младенаца за Причешће требало би истаћи да постоје и такви рукописи који предвиђају да уколико су младенци *недостойни Причешћа* презвитер им заменски даје мед и бадем. Овакву напомену садржи рукопис из 1536. године (Атонска Велика Лавра бр. 21).⁵²

У наставку аколутије брака свештеник говори *Браћо, радујте се у Господу свагда и опет радујте се. Кротост ваша да буде позната људима и Бог смирења да буде са вама увек. Сви поју Господе, Господе, погледај с небеса и види и посети виноград свој који је испрва засадила десница Твоја, Господе* (три пута). Следе стихови *Блажен муж који се боји Господа, Силно ће на земљи бити семе њихово, Род правих благословиће се, Једина чиста Дјево која си родила*. Потом их целивају кум и сви присутни. Након тога им презвитер чита молитву скидања венаца *и бива благодарење и весеље*. Следи молитва украшења невесте *Господе Боже наш, Који си све који су у закону ложнице благолепне*, а потом молитва пред отпустом *Отац Син и Свети Дух, Свесвета и Једносушна Тројица*.⁵³ Евхологион даскала Максима који се чува у Рукописној збирци Матице Српске готово у потпуности прати рукопис истог скриптора из Народне библиотеке Србије. Разлика је у томе што након молитве украшења невесте *Господе Боженаш, Који си све који су у закону ложнице благолепне* нема молитве *Отац, Син и Дух Свети*, већ следе *Сугуба јектенија и Отпуст*. Такође, код возгласа *Светиње светима* текст се прекида и недостају листови, али је очигледно да следи Причешће јер је поредак идентичан.⁵⁴

Поредак изложен у Требнику Киријака Рачанина разликује се од наведених даскала Максима. Код њега аколутија предвиђа да након Свете Литургије презвитер младенце поставља пред двери, полаже венце на Свети престо и кадионицом окади младенце, након чега чита 127. псалм, чијим читањем последује старој константинопољској пракси која је чин венчања започињала на исти начин. Евхологион Порфирија Успенског и рукописа Синај 958, примера ради, започињу истим псалмом.⁵⁵ Одмах након псалма следи возглас *Благословено Царство и Мирна Јектенија* која не садржи прозбе за Причешће, те молитва *Боже Свети који си створио човека и од ребра његовог саздао жену*, а након ње молитва *Боже Свети и сваке твари, Саздатељу који си претворио ребро праоца нашег Адама*. Након молитава презвитер узима венце и, најпре их прекрстивши, њима венчава женика речима *Славом и чашићу венчао си га и положио*

⁴⁹ За више видети у: Фундулис 2021, 511-512.

⁵⁰ Желтов 2003, 662.

⁵¹ Пентковский 2016, 126-127.

⁵² Желтов 2003, 665.

⁵³ НБС 51, л. 9а-17а.

⁵⁴ БМС РР I 23 л. 126-196.

⁵⁵ Петровский 1908, 1603.

си му на главу венац од драгог камена.⁵⁶ На исти начин даје венац и жени, а након тога им сједињује руке, благосиља и чита молитву *Господе Боже наши, који си славом и чашићу венчао своје свете мученике*. Моменат сједињења руку на венчању (*dextrarum iunctio*) био је у Константинопољу XI века завршни моменат аколутије обручења, а уведен је као директна последица римске церемоније брака где је симболизовало брачни савез.⁵⁷ Сједињење руку, тј. везивање, описује и Симеон Солунски. Смисао *dextrarum iunctio* представља символ заједништва и сједињења некадашњих незнаца у име Тројичног Бога да испуњавајући вољу Божју уђу у брачну заједницу.⁵⁸ У наставку се чита перикопа из Посланице Коринћанима, па уобичајено *Јеванђеље*, *Сугуба јектенија* и молитва *Благословен си, Господе Боже наши, тајног и часног брака свештеносавршитељу*. Следи *Прозбена јектенија* те возглас *И удостој нас владико* (ту се текст прекида, а вероватно следи молитва *Оче наши*). Такође, немамо увид да ли је предвиђено Причешће младеца, али како нема евхаристијских прозби причешћивања вероватно није ни било. Текст се наставља тропаром *Слава теби, Христе Боже* (вероватно су му претходили *Исаију ликуј* и *Свети мученици*), а потом следе молитва *Господе Боже наши, који си дошао у Кану Галилејску* и *Отпуст*. На крају је додата молитва за разрешење венаца у осми дан.⁵⁹ Што се тиче тропара *Исаију ликуј*, *Свети мученици* и *Слава Теби, Христе Боже*, треба нагласити да је реч о додатим елементима на крају аколутије брака који су у неким рукописима предвиђени за певање током процесије од цркве до дома младеца и то су били тропари *Спаси Господе народ Свој*, *Свети Мученици*, *Исаију ликуј*, *Теби се радује благодатна свака твар*.⁶⁰ Симеон Солунски записује да се ови тропари поју док свештеник приводи младенце жртвенику где врши дизање венаца са њихових глава.⁶¹ Такође, ове тропаре можемо срести веома рано, још у XII веку, у рукопису Синај 1153.⁶² Чини се, ипак, да је тропар *Исаију ликуј* каснијег датума, односно да је химна *Теби се радује благодатна свака твар* старија верзија.⁶³ Чин Свете тајне брака иначе има врло мало стихира које су махом позајмљене из других служби и нису повезане са аколутијом брака. То пре свега дугују чињеници да азматски типик, којем је аколутија брака остала верна, није имао богатство стихира монашког типика, као и томе да су византијски химографи били монаси те их чин Свете тајне брака није посебно занимао.⁶⁴ Пракса разрешења венаца новијег је датума и општеприхваћена је од XV, иако постоји у ретким сведочанствима XI–XII века.⁶⁵ Првобитни циљ ове аколутије био је да се у осми дан након венчања, попут неког оданија, младенци поново удостоје благослова цркве у њиховом дому или храму. Младенци су код себе имали венце у дому до осмог дана када их је свештеник након читања молитве узимао и враћао у цркву.⁶⁶

Рукопис даскала Максима који се чува у збирци Патријаршијске библиотеке садржи, такође, нешто другачији поредак. Он предвиђа да након *Мирне јектеније* следи молитва *Боже Пречисти и сваке твари Саздатељу* и *Благословен си, Господе Боже наши, тајног и часног брака свештеносавршитељу*. Потом презвитер узима женика за десну а

⁵⁶ Овај стих садржи рукопис Синај 958 из X века (Милошевић 2021, 132, ф. 73).

⁵⁷ Пентковский 2016, 126-127.

⁵⁸ Фундулис 2021, 501; Милошевић 2021, 132, ф. 72.

⁵⁹ УБ 49, л. 3786-3886.

⁶⁰ Петровский 1908, 1615.

⁶¹ Исто.

⁶² Желтов 2003, 667.

⁶³ Велики Молитвослов 2011, ф. 17.

⁶⁴ Фундулис 2021, 522.

⁶⁵ Пентковский 2016, 127-128.

⁶⁶ Фундулис 2021, 516.

младу за леву руку, спаја их, а затим једно другом дају завете: *Ја (име) изабрах себи тебе (име) за жену (односно мужа) и љубав и и веру ћу према теби држати и да те нећу отпустити ни у какавој тескоби до смрти тако ми Бога у Тројици и свих светих. У наставку их крстообразно благосиља десницом говорећи Оно што је Бог саставио човек да не раставља*, даје им Јеванђеље да целивају, а након тога је предвиђена молитва *Господе који си од праха земаљског и од ребра*, па стављање венаца речима *Венчава се раб Божији* и даље саобразно савременом чину, осим што се нигде не помиње ни Причешће ни пијење из заједничке чаше иако садржи молитву Опште чаше.⁶⁷

Рукопис Гаврила Стефановића Венцловића предвиђа да се након обручења, уколико се венчање одмах наставља, поставља сто и врши припрема за венчање у коју спада и постављање платна на коме ће младенци стајати. Након тога свештеник кади а појци певају 127. псалм. У наставку презвитер улази у олтар, узима крст и Јеванђеље, па опет испитује младенце, иако је питања постављао и на обручењу. Овде пита *Да ли имаш добру и неизнуђену вољу* (у потпуности идентично савременом чину). Након упутства свештенику да испита младенце још детаљније да ли су у крвном сродству, почиње аколутија возласом *Благословено Царство и Мирном јектенијом*. Након уобичајене две молитве узима им руке, спаја их и везује *концем епитрахила* крстообразно и онда женик говори млади следеће речи: *(Име) узимам себи тебе за жену и обећавам ти милост, веру и поштовање женско. Обећање дајем пред Богом и ангелима да те нећу отпустити нити оставити до смрти тако ми Бог у Тројици и сви свети помогли*. Сличне завете даје и жена, с том разликом што му обећава да ће му бити послушна. Након тога презвитер их благосиља речима *Оно што је Бог саставио човек да не раставља* и разрешује им руке. Следи молитва *Боже свети који си од праха земаљског*, а након тога узима венчила говорећи исте речи као у савременом последовању. Потом би уследила молитва *Господе Боже наш који си венчао мученике*, уобичајени прокимен, перикопа из Посланице Ефесцима и Јеванђеље. Након Јеванђеља следе *Сугуба јектенија* и молитва *Господе Боже наш, који си својим присуством у Кани Галилејској показао да је брак чистан*. Аколутија даље предвиђа прозбену јектенију након које следи *Оче наш* па молитва Опште чаше, а након тога даје младенцима да пију из ње. Кум придржава свеће и венце, док свештеник говори *Господе, погледај с небеса и види и посети виноград свој који је испрва засадила десница Твоја и Силно на земљи да буде семе њихово*. Следе тропари *Исаија* ликују и остало. Након тога се чита молитва пре скидања венаца, *Мир свима* и главопреклона молитва, па молитве приликом скидања венаца (*Господе Боже наш венац године благослови, Сагласно дођоше слуге твоје, Буди узвишен жениче као Исак и ти невесто узвишена буди као Ревека*). Потом се изговарају две завршене молитве као у савременом последовању, затим кум прилази и целива младенце у главу а они њега у десницу, након чега следи *Отпуст*.⁶⁸

Овај скромни преглед структуре чинопосековања брака у требницима Рачана и даскала Максима указује нам на вишеслојност и очито преломне токове и циркулисање различитих предлога епохе којом се бавимо. Тако разматрани евхологиони из рукописних збирки НБС и МС готово дословно прате венецијанска издања требника, почевши од Божицара Вуковића.⁶⁹ Једина разлика је што постоји Сугуба јектенија на крају аколутије и што се у обреду обручења помињу златни и гвоздени прстен, за разлику од рачанских који предвиђају златни и сребрни прстен. Можемо рећи да је у суштини реч о најзаступљенијем поретку чина Свете тајне брака у српском средњовековљу који са

⁶⁷ ПБ 18, л. 25а-34б.

⁶⁸ АСАНУ 69 (143), л. 306-322.

⁶⁹ Упореди: МСПЦ 253, л. 2696-2776.

одређеним, али не суштинским, разликама можемо уочити у Дечанској рукописној збирци⁷⁰ или штампаном Милешевском требнику⁷¹, али и још неким рукописима.⁷² Што се тиче Требника Киријака Рачанина веома сличан поредак можемо пронаћи у руским рукописима с краја XVI и почетка XVII века⁷³ и ту треба тражити очите предлошке.

За последња два требника (даскала Максима из ПБ и Венцловића) предлошке по свему судећи треба тражити међу малоруским књигама. То се посебно односи на требник Гаврила Стефановића Венцловића будући да је он однекуда имао малоруске предлошке.⁷⁴ На такав закључак упућује и чињеница да од 1658. године, након реформе патријарха Никона, у руским требницима преовладава чин који је готово идентичан савременом.⁷⁵ Дакле, руске књиге нису могле бити извор овако другачијег поретка Свете тајне брака.

Оно што је важно нагласити јесте чињеница да су све време овог транзиционог периода циркулисали требници мешовите структуре који су представљали очиту комбинацију старих предложака, прениконовских и постниконовских и малоруских евхологиона. Такав је, примера ради, Требник Виктора Лепавинца из 1714. године који садржи Причешће брачника и има неку врсту мешовитог чина у оквиру којег се уочавају утицаји новијег поретка.⁷⁶ Такође, требник мешовите редакције представља један од рукописа из збирке манастира Шишатовац.⁷⁷

Веома је важно нагласити да чин Причешћа у аколутји брака бива протеран из грчких и словенских евхологиона у периоду XVII века. Ово искључење је нарушило многовековну традицију цркве, а веза хришћанског брака са Причешћем је престала да буде очевидна.⁷⁸ Овај скромни и кратки увид позива савремене свештенослужитеље да ако већ не успеју да изврше венчање на коме ће причестити младенце бар их позову да се на првом следећем литургијском сабрању заједно причесте. Ова тема отвара мноштво питања који захтевају литургичка решења која ће у исто време бити саобразна времену, али и верна традицији Цркве. Сваки догађај у Цркви је ствар заједнице. У данашње време поједини парови, који се труде да живе хришћански, инсистирају на томе да њихово венчање буде обављено на Литургији. То изискује више питања: да ли се тиме врши приватизација Литургије са њихове стране, да ли ће тим поступком навући осуду сватова који не иду тако често у цркву и не разумеју начин на који се венчавају, зашто су они посебни? Или се, пак, захтева да се венчање изврши у некој цркви где се служи пар пута годишње, да тај чин обаве на миру, са што мање присутних, да их нико не омета. На тај начин се такође врши приватизовање Литургије. Са друге стране, чак и овај мали узорак требника које смо обрадили показује да је причешћивање младенца неодојиво од благосиљања брака. Брак је нараскидиво везан са Евхаристијом. Такође, причешћивање младенаца Пређеосвећеним даровима и причешћивање само њих остале сватове чини посматрачима и сведоцима што на неки начин утиче да и то Причешће има ограничену намену. Дакле, мноштво литургичких недоумица. Углавном све упућује на то да нека веза са Причешћем мора постојати, а за савремене литургичаре свакако је изазов да пронађу начин на који ће брак поново бити повезан са Евхаристијом.

⁷⁰ Видети у: Ранковић 2012, 183-190.

⁷¹ Видети у: Вукашиновић 2015, 107-127.

⁷² Упореди: БМС РР II 50, л. 96-17а или БМС РР II 15, л. 16а-23б из XVI века.

⁷³ Видети у: СТЛ Ф. 304, бр. 227 л. 300б-304б.

⁷⁴ Видети одељак који говори о томе: Јаковљевић 2019в, 144-253.

⁷⁵ Видети у: СТЛ одел 4 бр. 1221 из 1658 л. 48б-62б; СТЛ одел 4 бр. 1223 из 1671 л. 63а-84б.

⁷⁶ БМС РР I 25л. 27а-39б.

⁷⁷ БМС РР I 26 л. 5а-14а.

⁷⁸ Желтов 2003, 664.

Закључак

Можемо рећи да је корпус рачанских рукописа у ствари парадигма једног прелазног периода у вези са токовима богослужења. Док је штампаре одликовала конзервативност и праћење претходног литургијског предања, рачанске скрипторе је, можемо слободно казати, одликовала отвореност за нове богослужбене синтезе. На овај феномен утицало је више фактора: најпре богослужбене реформе Петра Могиле и патријарха Никона, али и тешке историјске прилике и недостатак бољих предлога. Примат који спонтано преузимају руске и малоруске књиге врхунац ће достићи у другој генерацији штампаних служабника и требника у којима ће разне рубрике које на мала врата улазе у српско богослужбено и светотајинско предање већ бити усвојене.⁷⁹ У том периоду богослужбени и светотајински живот у Пећкој патријаршији и Крушедолско-карловачкој митрополији није заустављен, али је свакако био отежан. Захваљујући манастиру Хиландару и монасима који су се тамо подвизавали, мноштво књига вековима је стизало у матичну средину. С друге стране, средином XVII века Срби се услед честих путовања монаха ради сакупљања милостиње све више окрећу Русији, што условљава да руско богослужење полако постаје узор и гаранција правоверности, а то је донело одређене промене у богослужбеном поретку, јер долази до прелома и појачаног руског и малоруског утицаја на српску богослужбену и светотајинску праксу. Међутим, тај прелаз није био ни радикалан ни систематичан, већ пре спонтан. Пут руским књигама утиру српски преписи мешовите редакције. Напоменули смо да разлог оваквог одабира предлога може бити и непознавање богослужбеног контекста, као и некритичко преписивање. На то упућује чињеница да даскал Максим преписује три требника, а у једном од њих је чин брака уочљиво другачијег поретка. Не можемо оспорити чињеницу да српска богослужбена средина у то време представља периферију тадашњих главних литургијских токова, као и да у српској средини не постоји сведочанство о појави литургијских спорова нити институција које би се бавиле богослужењем. На основу изложеног материјала можемо закључити да је током тешких векова робовања под Османским царством богослужење и вршење Светих тајни одиграло одлучујућу улогу у духовном животу и, уопште, опстанку српског православног народа. Истина је да српске рукописне богослужбене књиге XVII и почетка XVIII века одражавају више богослужбених струја, као и да се примећују одређене новотарије у поретку, али кроз те рукописе богослужбено предање се одржало, а богослужење и вршење Светих тајни је на тај начин постало гарант опстанка српског народа.

Верујемо да у отварању савременим богослужбеним токовима Рачани нису видели никакву опасност по српско богослужење и зато се оправданим чини закључак да њихови рукописи XVII и прве половине XVIII века највише сведоче о динамици и разноликости богослужбеног живота Пећке патријаршије и, касније, Карловачке митрополије, уз несумњиво непрекинуту нит изворног и живог литургијског етоса српског богослужења до данашњих дана.

⁷⁹ Вукашиновић 20126, 93-117.

Извори

- Литургијар Божидара Вуковића, Венеција 1519/20, МСПЦ (Збирка Музеја Српске Православне Цркве), 253.
L'Euchologio Barberini GR. 336 (1995), Stefano Parenti ed Elena Velkovska. Roma: C.L.V. – Edizioni Liturgiche
Зборник (Требник), УБ (Збирка Универзитетске библиотеке) бр. 49 (1649)
Требник, БМС (Збирка Библиотеке Матице Српске) РР II 15 (XVI век)
Требник, БМС РР II 50 (XVI век)
Требник, БМС РР I 23 (последња деценија XVII века)
Требник БМС РР I 26 (XVII век)
Требник Виктора Лепавинца, БМС РР I 25 (1714. година)
Требник НБС (Збирка Народне библиотеке Србије) бр. 51 (последња деценија XVII века, можда 1695. година)
Требник ПБ (Збирка Патријаршијске библиотеке) бр. 18 (почетак XVIII века)
Требник АСАНУ (Збирка Архива Српске академије наука и уметности) бр. 69 (143)
Требник СТЛ (Збирка рукописа Сергие-Троицке лавре), Ф. 304 бр. 227 (крај XVI и почетак XVII века)
Требник СТЛ, одел 4, бр. 1221 (1658)
Требник СТЛ, одел 4, бр. 1223 (1671)
Велики Молитвослов 2011, превод архимандрита др Јустина Поповића, уредник издања са коментарима Епископ Атанасије Херцеговачки, Манастир Ђелије 2011.

Литература

- Бошков, Мирјана (1988): „Хронографи и писарска традиција Рачана“, *Зборник Матице Српске за књижевност и језик* 36, Нови Сад, Матица Српска, 367-394.
Вукашиновић, Владимир (2012а): „Детлачки молитвослов-Зборник (ркпс бр. 7)“, *Српско богослужење*, Врњци–Требиње: Епархија жичка, Манастир Тврдош, 63-80.
Вукашиновић, Владимир (2012б): „Руски и малоруски утицаји на богослужење СПЦркве у 18. и 19. веку“, *Српско богослужење*: Епархија жичка, Манастир Тврдош, 93-112.
Вукашиновић, Владимир (2015): „Света тајна брака у милешевском штампаном требнику“, *Велики вход*, Београд, Православни богословски факултет.
Давидов, Динко (2011): „Рачани“, *Рачански зборник* 16, Бајина Башта: Фондација рачанска баштина, 117-121.
Давидов, Динко (1996): „Сентандреја у доба Рачана“, *Рачански зборник* 1, Бајина Башта: Фондација рачанска баштина, 25-37.
Давидов, Динко (1997): „Срби у Коморану и Ђуру“, *Рачански зборник* 2, Бајина Башта: Фондација рачанска баштина, 20-32.
Желтов, Михаил (2003): „Венчание брака“, *Православная энциклопедия* VII, Москва, Церковно-научный центр, 661-668.
Желтов, Михаил (2007а): „Вступление в брак: библейское осмысление и церковное чинопоследование“, *Таинства Церкви*: Материалы подготовительных семинаров Международной богословской конференции Русской Православной Церкви „Православное учение о церковных Таинствах“. Москва: Синодальная Богословская комиссия, 198-206.

Желтов, Михаил (20076): „История чинопоследования венчания в византийской традиции“: Доклад на Международной Богословской конференции *Православное учение о церковных Таинствах*, Москва: Синодальная Богословская комиссия, http://theolcom.ru/doc/sacradoc/6_07_Zhelto.pdf

Желтов, Михаил (2010): „Чины обручения и венчания в древнейших славянских рукописях“, *Paleobulgarica* XXXIV, София, Кирило-Методиевская научен център, 25-43.

Игнатије Антиохијски (2005): „Посланица Поликарпу“, *Дела апостолских ученика* (превод са грчког, увод и напомене, епископ Атанасије, умировљени херцеговачки), Врњци–Трбиње: Манастир Тврдош, Братство Светог Симеона Мироточивог.

Јаковљевић, Слободан (2013): „Путовање Јеротеја Рачанина у Јерусалим 1704/1705. године у контексту српског литургијског предања“, *Црквене студије* бр. 10, Ниш: Центар за црквене студије, 417-431.

Јаковљевић, Слободан (2016): „Рачански скрипторијум – извор продирања руског и малоруског утицаја на култни и културни живот Пећке патријаршије“, *Очување рукописног и старог штампаног наслеђа југоисточне Европе – идентитетска истраживања* (међународна конференција): Институт за културу сакралног Монс Хемус, Институт за литургику и црквену уметност, Београд, 79-86.

Јаковљевић, Слободан (2017): „(Не)читљивост култура – Старообрядничке књиге међу Србима с краја 17. и почетка 18. века“, *Старе и нове границе Европе: Идентитетска истраживања* (међународна конференција). Београд: Институт за културу сакралног Монс Хемус, Институт за литургику и црквену уметност, 140-150.

Јаковљевић Слободан (2019а): „Школа Кипријана Рачанина у Сентандреји као пример српско-руских богослужбених преплитања“, *Богословље и духовни живот Карловачке митрополије – културолошка и образовна преплитања и узајамни односи црква и политичких ентитета централне и југоисточне Европе од 1690. до 1918. године*: Београд–Нови Сад, 17-18 децембар 2018, 22-35.

Јаковљевић, Слободан (2019б): „Неке претпоставке о везама између преписивачке школе у манастиру Рачи са Овчарско-кабларским манастирима“, *Зборник радова Народног музеја XLIX*, Чачак: Народни музеј у Чачку, 41-50.

Јаковљевић, Слободан (2019в): *Архијерејски чиновници и литургијари рачанских скриптора у литургијском животу Српске цркве XVII и прве половине XVIII века*. Београд–Врњци: Центар за литургијске студије Mons Neamus, Институт за литургику и црквену уметност, Интерклима графика.

Јовановић, Томислав (2004): „Прича о три пријатеља као проповед код Гаврила Стефановића Венцловића“, *Рачански зборник* 8/9, Бајина Башта: Фондација Рачанска Баштина, 37-49.

Mateljan, Ante (2007): Sakrament ženidbe u pravoslavlju, sveta tajna braka u liturgijskoj praksi, *Crkva u svijetu* 42, Split: Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 32-61.

Медаковић, Дејан (1994): „Српска минијатура XVIII века“, *Историја српског народа* књ. 4, т. 2: Српска књижевна задруга.

Милошевић, Ненад (2021): *Молитвослов*, Београд: Православни Богословски факултет, Институт за теолошка истраживања.

Милошевић, Ненад (2011): *У духу и истини*, Београд: Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања.

Павић, Милорад (1972): *Гаврил Стефановић Венцловић*, Београд: Српска књижевна задруга.

Павић, Милорад (1996): Предговор у: *Гаврил Стефановић Венцловић. Црни биво у срцу: легенде, беседе, песме*, Београд: Просвета.

Павић, Милорад (1970): *Историја српске књижевности барокног доба*, Београд: Нолит.

Павић, Милорад (1985): *Историја, стил и стил*, Нови Сад: Матица Српска

Parenti, Stefano (1997): *The Cristian Rite of Marriage in the East*, Handbook for Liturgical Studies: Sacraments and Sacramentals, ed. A.J. Chupungko, Collegville Minnesota, 255-274.

Пентковский, Алексей (2016): „Рецепция константинопольского чинопоследование брака в Южной Италии, на Балканах и на Руси в X–XIV веках“, *Россия — Италия: этико-культурные ценности в истории*: Алетейя, 125-139.

Петровский, Александр (1908): „К истории развития обрядовой стороны чина венчания“, *Христианское чтение* 12, Санкт-Петербург: Санкт-Петербургская Духовная Академия.

Патријарх Павле (2011): *Одговори на питања вере и живота*, Острог: Манастир Острог.

Ранковић, Зоран, Вукашиновић, Владимир, Станковић, Радоман (2012): *Инвентар рукописа Библиотеке Српске Патријаршије*, Београд: Службени гласник, Библиотека Српске Патријаршије

Ранковић Зоран (2012): „Чин Свете тајне брака у требницима дечанске рукописне збирке“, *Дечани у светлу археографских истраживања*, Београд: Народна библиотека Србије, 13-190.

Skaltses Panagiotis (2010): *Gamos kai Theia Leitourgia*, Thessaloniki: Pournaras, 225-265.

Фундулис, Јован (2004): *Литургика 1*, Краљево: Епархијски управни одбор Епархије жичке.

Фундулис, Јован (2007): *Литургичке недоумице*, Краљево: Епархијски управни одбор Епархије жичке.

Фундулис, Јован (2021): *Одговори на литургичке недоумице*, Београд–Беч: Издавачка кућа Епархије аустријско-швајцарске „Свети Висарион Сарајски“.

Харисијадис, Мара (1970): „Рукописи даскала Максима“, *Библиотекар* 1, Београд: Друштво библиотекара Народне Републике Србије, 66-77.

Чурчић, Лазар (1988): „Србљаци у XVIII веку“, *Српске књиге и српски писци 18. века*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, 55-80.

Шкорић, Катица (1996): „О Рачи и Рачанима“, *Стихологија Кипријана Рачанина*, Нови Сад: Матица Српска.

Штављанин-Ђорђевић, Љубица, Гроздановић-Пајић, Мирослава Цернић, Луција (1991): *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*, Београд: Народна библиотека Србије.

Slobodan Jakovljević

**THE RITE OF HOLY MYSTERY OF MARRIAGE IN THE EUCHOLOGIA
OF THE RAČANI AND THEIR SUCCESSORS**

The intention and the goal of this work is our attempt to compare the Holy Matrimony in the Euchologions of the Racan's manuscripts and the Maxim dascalos, whom we can consider as the disciple of the Racans, and to contribute to the research of the history of the Holy Matrimony in the tradition of the Serbian Orthodox Church. There is a total of five liturgical books of this type in the Racan's manuscripts. They were scribed (copied) in the period between 1649. and 1720. We'll point to the practice of Serbian and (Little)Russian printed or manuscripted Euchologions of the same or earlier period, looking for potential models. Also, there will be focus whether Euchologions of this scriptorium presents Holy Communion in the rite of the Holy Matrimony, as the main feature of older practice and when will prevail the influence of the Russian and the Little Russian templates.